

Hadis İlminin Tarih İlmine Etkisinin Tezahürleri*

Mezâhiru Te'sîri İlmi'l-Hadis fî İlmi't-Tarih 'inde'l-Müslimîn

Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf

Çeviren / Translated by

Oğuzhan Yıldız

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı

R.A., Kocaeli University Faculty of Theology, Department of Hadith

Kocaeli / Turkey

oguzhanyildiz150@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2068-7818>

Makale Bilgisi / Article Information

* Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. "Mezâhiru Te'sîri İlmi'l-Hadis fî İlmi't-Tarih 'inde'l-Müslimîn". *Mecelletü'l-aklâm* 5/1 (Şa'ban 1384), 22-41.

Makale Türü: Çeviri / **Article Type:** Translated Article

Geliş Tarihi: 1 Nisan 2021 / **Date Received:** 1 April 2021

Kabul Tarihi: 6 Haziran 2021 / **Date Accepted:** 6 June 2021

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2021 / **Date Published:** 30 June 2021

Yayın Sezonu: Haziran 2021 / **Pub Date Season:** June 2021

Atıf: Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. "Hadis İlminin Tarih İlmine Etkisinin Tezahürleri". çev. Oğuzhan Yıldız. *Akademik Siyer Dergisi* 4 (Haziran 2021), 109-129.

Citation: Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. "The Manifestations of Effect of the Science of Hadith on the Science of History of Islam". trans. Oğuzhan Yıldız. *Journal of Academic Sirah* 4 (June 2021), 109-129. <https://doi.org/10.47169/samer.907825>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Copyright © Published by KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSU Sirah Researches Application and Research Center

Kahramanmaraş 46100 Turkey

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Hadis ilmi, başlangıcından bu yana tarihsel şartlara göre gelişmeler göstermiş, isnad ve ricâl ilmi gibi alt ilim dalları ile İslam düşüncesinin ürettiği özgün ilimler arasındaki yerini almıştır. Öte yandan Hadis ilmi tarihten lügate ilişki kurduğu ilim dallarının gelişmesine katkıda bulunmuş ve onları kendisine hizmet edecek şekilde dönüştürmüştür. Makalede, Hadis ilminin Tarih ilmine bu bağlamdaki etkilerinin tezahürleri isnad, terâcim kitapları, dünya ve genel tarih kitapları ve ensâb kitapları üzerinden ele alınmaktadır. Temelde bir hadisin ya da sözün nispet edildiği kişiye aidiyetinin tespiti için kullanılan isnad, ilk tarihçilerin çoğunun hadisçi olmasından dolayı Tarih ilmine de intikal etmiş ve tarih kitaplarında isnad, nakledilen bilginin dayanağı olarak kullanılmıştır. Hadisçilerin isnadlarda yer alan râvilerin durumunu tespit etmek için geliştirdiği tabakât ve terâcim kitaplarının yapısı ve içeriği başka ilim dallarında telif edilen tabakât kitaplarını da oldukça etkilemiştir. Söz gelimi bir sûfi tabakâtında, tercemesi verilen kişinin cerh-tadil durumuna, hadis rivayet ettiği kişilere, kendisinden rivayet edenlere ve rivayet ettiği hadislerden örneklerle yer verilmiştir. Dünya tarihi ve genel tarih kitapları da Hadis ilminin tesiri ile bir dönüşüm geçirmiş ve olay merkezli tarih yazımı, yerini büyük ölçüde tercemeler üzerinden tarih yazımına bırakmıştır. Bu kitaplarda yer alan tercemelerin yapısı ve içeriğinde Hadis ilminin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Son olarak Nesep ilmi de Hadis ilminin tesiri ile büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Esasında insanların soyunu ön plana çıkarmak ve ecdadı ile iftihar etmek amacı ile geliştirdiği Nesep ilmi sosyal değişimlerin etkisi ve Hadis ilminin tesiri ile tamamen yön değiştirmiştir. Râvileri meşhur olduğu nisbeleri ile kaydetmek ve birbirinden ayırt etmek Nesep ilminin temel amacı haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İslam Tarihi, İsnad, Terâcim, Ensâb.

Abstract

Since its inception, the science of hadith has developed according to historical conditions and has taken its place along with its sub-sciences such as *isnad* and *rijâl* among the original sciences produced by Islamic thought. On the other hand, the science of hadith has contributed to the development of related branches of science from history to language and transformed them to serve itself. In this article, the manifestations of the effects of hadith on the science of Islamic history in this context are discussed through the *isnad*, *tarâjîm* books, world and general history books and *ansâb* books. The *isnad*, Isnad, which is basically used to determine the belonging of a hadith or word to the person to whom it is relative, has also been transferred to the science of history, because most of the first historians are hadith scholars. Therefore, in the books of Islamic history, isnad has been used as the basis of narrations. The structure and content of the *tabaqât* and *tarâjîm* books developed by the hadith scholars to determine the status of narrators in the *isnads* have also greatly influenced the book of *tabaqât* books written in other branches of science. For example, in a sufi *tabaqât* includes situation of the person who biography was given in *jarh wa ta'dîl*, the people to whom he narrated the hadith, those who narrated it from him, and examples from the hadith he narrated are included. World history and general history books have also undergone a transformation with the influence of hadith science, and the event-centered historiography has been largely replaced by biography-centered historiography. The influence of the science of hadith is clearly seen in the structure and content of the biographies in these books. Finally, the science of *nasab* experienced a great transformation with the influence of the science of hadith. In fact, it has completely changed its direction with the effect of social changes and the science of hadith, which it developed in order to highlight the ancestry of people and to take pride in their ancestry. Distinguishing narrators from each other and recording them by their *nisba*, which they are famous by them, has become the main aim of the science of *nasab*.

Keywords: Hadith, Islamic History, Isnad, Tarâjîm, Ansâb.

Hadis ilmi özgünlüğü, kapsadığı birçok ilim dalı ve teknikle İslam düşüncesinin ürettiği en değerli ilimdir. İslami ilimlerden bazılarının özgünlüğü hakkında birtakım tartışmalar bulunsa da Hadis ilminin özgünlüğü konusunda şüpheye düşmek zordur. Ayrıca Hadis ilminin gelişimine bazı harici etkenlerin tesir ettiğini iddia etmek de mümkün değildir. Çünkü Hadis ilmi İslam'ın ürettiği ve hayatın akışı içinde ihtiyaçlara binaen Müslümanların geliştirdiği ilimlerden biridir.

Müslüman âlimler Hadis ilmine çok büyük bir ihtimam göstermiş ve hadis rivayeti, râviler, muhtelifü'l-hadis, ilelü'l-hadis, garibü'l-hadis, nâsihu'l-hadis ve mensûhuh gibi ilim dallarında inceleme ve araştırmalarda bulunarak bu konuları ele alan mustalahu'l-hadis ve ulûmu'l-hadis kitapları¹ telif etmişlerdir.

Hadis ilminin İslami ilimlerden birçoğunun gelişmesine büyük bir tesiri olmuştur. Söz gelimi Arapçanın birçok alanını etkilemiş ve bu alanlardaki ilmi çalışmaların gelişme göstermesine vesile olmuştur. Öte yandan bu çalışmada ele alınacağı üzere Hadis ilminin Tarih ilmine çok açık ve net şekilde büyük bir etkisi olmuştur.

Bu makalede Hadis ilminin tarih yazımına etkisinin değil, ancak bu etkinin tezahürlerinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bundan dolayı çalışma sadece genel şekliyle Hadis ilminin Tarih ilmine etkisinin tezahürlerini ve bu tezahürlerin temellerini isnad, terâcim kitapları, dünya tarihi ve genel tarih kitapları, ensâb kitapları ve şehir tarihleri üzerinden açıklamaya hasredilmiştir.

1. İSNAD

Hadis rivayetinde isnad kullanımının başlangıcı ile ilgili belirli bir tarih vermek mümkün görünmemektedir. Müslim, Ebû Cafer Muhammed b. es-Sabbâh>İsmail b. Zekeriyya>Asım el-Ahvel isnadı ile İbn Sîrîn'den "Hadis rivayetinde önceleri isnad istemezlerdi. Ne zaman ki fitne ortaya çıktı işte o zaman 'Bize râvilerinizi bildirin' denmeye başlandı. Ehl-i sünnetin hadisi alınır, ehl-i bidatin hadisi ise terk edilirdi."² şeklindeki sözleri nakletmektedir. Gerçek şu ki biz, İbn Sîrîn'in bu sözünde hangi "fitne"yi kastettiğini bilmiyoruz. İbn Sîrîn hicrî 110 yılında vefat etmiştir³ ve bu durum da kastedilen fitnenin tespitindeki ihtimalleri artırmaktadır. Zira İbn Sîrîn'in vefatına kadar önce Hz. Osman'ın şehit edildiği fitne, sonrasında ise Sıffîn Savaşı ve sebep olduğu diğer fitneler vaki olmuştur. Öte yandan II. Muaviye'nin hilafetten feragat etmesinin ardından yaşanan çalkantılar, Mercirâhit Savaşı

¹ Bu kitaplar hakkında bk. Muazzam Hüseyin, "Mukaddime", *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, mlf. Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri (Kahire: y.y., 1937); Subhî es-Salih, *Ulûmü'l-hadis ve mustalahuhû* (Dımaşk: y.y., 1959), 105-112, 321-327. Hatib el-Bağdadî'nin *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye* isimli hadis usûlü eseri bu alanda bu konuda telif edilmiş en geniş ve kapsamlı eserlerden biridir.

² Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1955), "Mukaddime", 28; Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye, 1434) "İlim", 23; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. el-Bağdadî, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye* (Haydarâbâd: y.y., 1357), 122; Şemseddin ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (Kahire: y.y., 1325), 1/3-4.

³ Şemseddin ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam* (Kahire: y.y., 1369), 4/198; Ebu's-Safâ Halil b. İzzeddin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (b.y.: y.y., ts.), 3/146.

ve İbnü'z-Zübeyr İsyânı'nı kapsayan bir fitne dönemi daha yaşanmıştır. İbn Sîrîn'in vefatına kadar geçen sürede bunlardan başka gerçek anlamda bir fitneden bahsedemeyiz.

Caetani, *Haaliyyâtü'l-İslam* isimli eserinde hicrî birinci asrı geniş bir şekilde incelemiş ve isnadın hicrî 75 yılından önce mevcut olmasının mümkün gözükmediğini güçlü bir şekilde vurgulamıştır.⁴ *Kitabü'l-Meğâzî'*yi inceleyip onun üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Josef Horovitz ise isnad kullanımının Zührî (ö. 124) neslinde yerleştiğini ifade etmektedir.⁵ Bundan dolayı Said b. Cübeyr (ö. 95) hadisleri rivayet ederken isnad kullanmadığı için kendisine isnadları sorulmuştur. Dârimî, Abdullah b. İmran>Yahya b. Durays>Ebû Sinan isnadı ile İbn Habib b. Ebî Sabit'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Biz Said b. Cübeyr'in yanında iken o bir hadis nakletti. Orada bulunan birisi ona 'Bunu sana kim tahdis etti ya da bunu kimden duydun' dedi. Bunun üzerinde Said b. Cübeyr sinirlendi, bize hadis rivayet etmeyi bıraktı ve kalkıp gitti."⁶

İbn Sa'd'ın, Katade b. Diame es-Sedûsî (ö. 118)⁷ hakkında naklettiği rivayetlerden birinde onun, önceleri hadisleri isnadları olmaksızın, "Bize Hz. Peygamber'den veya Hz. Ali'den ulaştı/(بلغنا)" şeklinde rivayet ettiği ancak daha sonraları isnadları ile nakletmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁸

Nakledilen bu bilgiler, İbn Sîrîn'in sözündeki fitneden kastın, bazılarının iddia ettiği gibi⁹ Hz. Osman'ın şehadeti ile ilgili fitne veya yukarıda zikrettiğimiz diğer fitnelerden biri olmasının imkansızlığını ispat etmektedir. Schacht, kastedilen fitnenin Emevî halifesi Velid b. Yezid'in 126 yılında öldürülmesi ile başlayan iç savaş¹⁰ olduğu görüşündedir.¹¹ Taberî, 126 senesi olayları hakkında şunları söylemektedir: "Mervanoğullarının düzeni bozuldu ve fitne arttı."¹² Schacht, İbn Sîrîn 110 yılında vefat ettiği için bu sözün ona ait olmadığını düşünmektedir. Ancak görünen o ki Schacht'ın bu düşüncesi varsayım ve tahminden başka bir şey değildir. Schacht neden fitneden kastın Velid b. Yezid'in öldürülmesi olayı olduğu görüşünde ısrar etmektedir? Neden fitne kelimesinin bu dar lugavî anlamını kabul etmektedir? Fitne kelimesiyle farklı hiziplerin ortaya çıkması, yalanın yayılması, uydurma ve aşırıya sevk eden heva ve menfaatlerin oluşması gibi manaların kastedilmesi mümkün değil midir? İbn Sîrîn'in bu sözü ile insanları hadis uydurmaya sevk eden âmillerin ortaya çıkışını kastettiğini

⁴ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (b.y.: y.y., ts.), 36-37.

⁵ Josef Horovitz, *el-Meğâzî'l-ûlâ ve müellifûhâ*, çev. Hüseyin Nassâr (Kahire: y.y., 1948), 38-39.

⁶ Dârimî, "İlim", 22.

⁷ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: y.y., 1953), 3(2)/133-135; Yakut el-Hamevî, *İrşadü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb* (Bağdat: y.y., 1964), 6/202; Ebu'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (b.y.: y.y., ts.), 1/427.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr* (Leiden: y.y., 1940), 2(2)/7.

⁹ Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin* (Kahire: y.y., 1963), 220. Bu iddianın sahibi Muhammed Acâc el-Hatîb'dir. İbn Sîrîn, fitnenin mahiyeti ile alakalı bir açıklama yapmamasına rağmen onu bu görüşe götüren nedir bilmiyorum. Onun bu görüşü delili olmayan tahminden başka bir şey değildir.

¹⁰ Bu iç savaşla ilgili bk. Julius Wellhausen, *ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ*, çev. Yusuf el-Uş (Dımaşk: y.y., 1956), 286-290.

¹¹ Schacht, *The Origins*, 36-37.

¹² İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk* (Kahire: İstikâme, 1939), 5/564; İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih* (Kahire: Müniriyye, 1357), 4/270.

kolaylıkla varsayabiliriz. Dârimî'nin, İbn Sîrîn'in mezkûr sözünü "fitne" kelimesi olmaksızın aktarması bu görüşümüzü teyit eder mahiyette gözükmetedir.¹³

Diğer taraftan Hişam b. Urvé'nin (ö. 146),¹⁴ "Bir kişi sana hadis rivayet ettiği zaman ona 'Bu hadis kimden' diye sor." dediği görülmektedir.¹⁵ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'den (ö. 103)¹⁶ nakledilen rivayetlerden birinde onun hadislerin isnadını sorduğu¹⁷ anlaşılmaktadır. Yine yakın dönemlerden meşhur muhaddis Abdullah İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181)¹⁸ isnadı dinden bir cüz olarak değerlendirdiğini görmekteyiz.¹⁹ Bu durum bize İbnü'l-Mübârek'in zamanında isnadın dinin bir cüzü sayılacak kadar önemli bir noktaya ulaştığını açıkça göstermekte ve ayrıca söz konusu dönemde isnadın gelişmiş son halini aldığına da delalet etmektedir. Zira Ahmed b. Hanbel (ö. 241)²⁰ âlî isnad talebini selefin sünneti olarak telakki etmektedir.²¹

Bize ulaşan mütekaddimûn dönemine ait kitaplarda, söz gelimi Malik b. Enes'in (93-179)²² aynı zamanda hem hadis hem de fıkıh kitabı olan *Muvatta'*nda her ne kadar sonraki dönemlerde ortaya çıkan hassasiyetleri gözetmese de isnad kullandığı görülür. Malumdur ki biz *Muvatta'*ın hangi tarihte telif edildiğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak onun Mehdî'nin hilafete geçtiği hicrî 158 yılından önce telif edildiği kesindir. Çünkü Mehdî, *Muvatta'*ı Malik'ten henüz emîrken ve hilafete geçmeden önce rivayet etmiştir.²³ Ebû Hanife'nin ashabından Ebû Yusuf da 170-193 yılları arasındaki hilafeti sırasında Harunürreşid için telif ettiği²⁴ meşhur *Kitabü'l-harâc*'ında²⁵ isnadı açık bir şekilde kullanmaktadır. İmam Şâfiî'ye (ö. 204) gelince o sadece isnad kullanmakla kalmamıştır. Bilakis teknik bir terim olarak isnad onun zihnine meseleleriyle beraber yerleşmiş gözükmetedir. Söz gelimi o munkatı hadisleri kabul etmemiş,²⁶ mürsel hadisler hakkında bilgi vermiş²⁷ ve tedlis konusundaki incelemelerinden bahsetmiştir.²⁸

¹³ Dârimî "İlim", 23.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2/194; Zehebî, *Mîzân*, 3/255; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad* (b.y.: y.y., ts.), 14/37 vd.

¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, 1/34.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/172; Şemseddin ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Haydarâbâd: y.y., 1333), 1/75; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Haydarâbâd: y.y., 1325), 5/665.

¹⁷ Acâc el-Hatîb, *es-Sünne*, 222-223 (İbn Abdülber'in *Mukaddimetü't-temhîd*'inden naklen (Mısır: Darü'l-kütübü'l-Mısriyye) 14b.)

¹⁸ Zehebî, *Tezkira*, 1/253; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Kahire: y.y., 1938), 8/162 vd.; Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 10/152; Ebu'l-Felah Abdülhay İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (b.y.: y.y., ts.), 1/295.

¹⁹ Müslim, "Mukaddime" 33; Celaleddin es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvi* (Kahire: y.y., 1959), 359.

²⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 4/412-423; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, 9/161 vd.; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Şihabeddin İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: y.y., 1932), 325-343.

²¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 359-360.

²² Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, 2/316; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 10/5.

²³ Konu ile ilgili bk. Muhammed Kâmil Hüseyin "Mukaddime", *Muvatta*, mlf. Malik b. Enes (Kahire: y.y., 1951).

²⁴ Taberî, *Tarih*, 10/47 vd.; Hatîb, *Tarihu Bağdad*, 14/5 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/69.

²⁵ Bk. Ebû Yusuf Yakup b. İbrahim el-Kûfî, *Kitabü'l-harâc* (Bulak: y.y., 1302).

²⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: y.y., 1940), 405-431.

²⁷ Şâfiî, *er-Risale*, 461-471.

²⁸ Şâfiî, *er-Risale*, 378-380.

Buraya kadar sunduğumuz bütün hususlardan hareketle Hadis ve Tarih ilimlerinde isnad kullanımına, İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı koşulların sonucunda görülen gelişmelerin tesiri altında başladığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

Schacht'ın da belirttiği gibi²⁹ isnadın en mükemmel noktaya ulaştığı ve altı sahih hadis kitabının telif edildiği hicrî üçüncü asrın ikinci yarısına rastlayan döneme de dikkat çekmek gerekmektedir.

Bu bilgilere göre isnadın gelişmiş şekliyle hicrî ikinci asrın başlangıcından önce mevcut olduğunu varsaymamız mümkün değildir. Muhtemelen Emevî halifesi Ömer b. Abdilaziz'in hadislerin cem ve tedvini konusundaki fikri,³⁰ bir bütün olarak Hadis ilmine ve onun bir parçası olan isnada verilen büyük önemin açık bir başlangıcı olmuştur. Bundan dolayı ikinci asrın birinci yarısının, isnadın yerleştiği ve son şekli ile ortaya çıktığı zaman dilimi olarak sayılması mümkündür.

Yukarıda geçen hususlarla beraber isnadın ortaya çıkmasına sebep olan âmillerden bir diğeri de dini sorumluluktan kaynaklanan şekilde hadisleri dikkat, zabt ve tahkik üzere rivayet etmek için gösterilen ihtimamdır. Çünkü bir hadisi Hz. Peygamber'e kadar isnadı ile rivayet eden muhaddis, seneddeki diğer râviler de hadisin sıhhati konusundaki sorumluluğu paylaştığı için bu bilgiye güven duyar.³¹ Şu hâlde bir hadis-i nebevi, şer'î ahkamlarla ilişkisinden dolayı Müslümanlar nezdindeki ehemmiyetine binaen kabule daha şayan olur.³² Bundan dolayı biz sahabeden birçoğunun hadis rivayetinden imtina ettiğini görürüz. Bu durum hadis rivayetinde, ricâl ve mustalahu'l-hadis kitaplarını özellikle de Hatib el-Bağdadî'nin *Kifaye'sini* karıştırdığında görebileceğin ağır şartların konulmasına sebep olmuştur.

İlk tarihçilerin çoğu muhaddistir ve onların Hadis ilmine olan ilgileri tarih araştırmalarına da yol açmıştır.³³ Bundan dolayı isnad kullanımını açık bir şekilde tarihçilere intikal etmiştir. Söz konusu duruma tabakât, terâcim ve şehir tarihleri gibi eserlerde bariz olarak rastlanmaktadır. Nasr b. Müzâhim el-Minkarî'nin *Kitabü Sıffin'*inde,³⁴ Ebû Cafer et-Taberî'nin (ö. 310) *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk* adlı eserinde bunun misalleri oldukça fazladır. Ebû Cafer et-Taberî söz konusu eserinde isnada büyük önem vermiş ve haberlerin tenkidini bu esas üzerine bina etmiştir. Rivayetlerin kuvveti veya zayıflığını belirlerken

²⁹ Schacht, *The Origins*, 163.

³⁰ Ömer b. Abdilaziz Medine Valisi Ebû Bekir Muhammed b. Amr b. Hazm'a bir mektup yazarak hadislerin tedvin edilmesini emretmiştir. Ancak Medine Valisi'nin bu işi yaptığını dair bir delil bulunmamaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Ahmed Emin, *Duha'l-İslam* (Kahire: y.y., 1938), 2/106-107. Hamilton Alexander Roskeen Gibb, "Bed'ü't-te'lifi'n-nesrî", çev. Salahaddin el-Müncid, *el-Müntekâ min âsâri'l-müsteşrikîn*, haz. Salahaddin el-Müncid (Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1955), 127-137.

³¹ Bu konuda Hz. Peygamber'den birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunların en meşhuru "Benim adıma kasten yalan uyduran cehennemdeki yerine hazırlansın" hadisidir. Hadisin tahriri için bk. Şâfiî, *er-Risale*, 396, 5. Dipnot. Hz. Ömer de hadis rivayetinde müteşeddid davranmıştır. Bk. Zehebî, *Tezkira*, 1/3; Dârimî, "İlim", 10.

³² El-Haşr 59/7; en-Nisa 4/59, 65; Şâfiî, *Risale*, 22, 32, 41, 73-93, 103-105, 109, 146, 161-166, 197-199, 217, 219, 221-226, 232-235, 401-402, 544.

³³ Abdülaziz ed-Dürî, *Bahsün fi neş'eti ilmi't-tarih inde'l-Arab* (Beyrut: y.y., 1960), 32 vd.

³⁴ Nasr b. Müzâhim 212 yılında vefat etmiştir. Onun kitabı Abdüsselam Harun tarafından neşre hazırlanmıştır. Bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin* (Kahire: y.y., 1382). Söz konusu kitap daha önce Tahran'da 1884 yılında Ferecullah Kâşânî tarafından neşredilmiştir.

çoğu zaman isnadların durumuna göre değerlendirme yapmıştır. Nitekim eserinin mukaddimesinde “Bu kitabımı mütalaa edenler bilsin ki zikrettiğim bilgilerde dayanağım, râvilerini belirterek naklettiğim haberlerdir. Ancak çok az bir kısmı akli deliller ve düşünce ile elde edilen bilgilerdir... Geçmiştekiler hakkında naklettiğimiz haberlerden bazılarını sahih olmaması ya da gerçekte bir karşılığı bulunmamasından dolayı inkâr edenler veya hoş görmeyenler bilsin ki bu haberler bizim tarafımızdan uydurulmuş değildir. Bilakis bize nakledenlerden rivayet edilmiştir. Biz de bu haberler bize nasıl nakledilmiş ise o şekilde rivayet ediyoruz.”³⁵ diyerek bu durumu sarahaten açıklamıştır. Taberî, bir haberin sıhhatinde sorumluluğun haberi rivayet eden kişinin üzerinde olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında Taberî şüphesiz hadis tenkidini isnad üzerine bina eden ve metni çok nadir tartışan muhaddislerin usulünden etkilenmiştir.³⁶ Şâfiî bu konuyla alakalı şunları söylemektedir: “Hadislere doğru ya da yalan hükmü, çoğunlukla haber veren kişinin doğruluğu veya yalancılığı üzerinden istidlal edilerek verilir. Ancak hadislerin az bir kısmına ise muhaddisin mümkün olmayan ya da doğruluk bakımından daha güvenilir ve delalet açısından daha kuvvetli delillere aykırı bir şey rivayet etmesi üzerinden istidlal edilerek doğru veya yalan hükmü verilir.”³⁷

Muhaddisler rivayet ve isnadın zabtını sağlamak amacıyla her bir tahammül ve eda yolu için özel sığalar kullanmıştır. Haddesenî (حدثني), haddesenâ (حدثنا), ahberenî (أخبرني), ahberenâ (أخبرنا), semî'tü (سمعت), semî'tü ve hüve yuhaddisü (سمعت وهو يحدث), kurie aleyhi ve ene esma'u (قرئ عليه وأنا أسمع), enbeenî (أبأنني), enbeenâ (أبأننا), nâvelenî (ناولني), şâfehenî (شافهني), ketebe ileyye yuhbirunî (كتب إليّ يخبرني), ahberenâ fîmâ ketebehû ileyye (أخبرنا فيما كتبه إليّ), kâle (قال) ve zekera (ذكر) gibi tabirlerin her biri eda yollarından birine delalet etmektedir.³⁸

Bir araştırmacı tarih kitaplarını mütalaa ettiğinde bu kitapların çoğunda tarihçilerin isnada verdiği önemi ve söz konusu rivayet sığalarının onlara nasıl intikal ettiğini görür. Öte yandan isnad üzerinden yapılan tenkitlerde muhaddislerin usulünün benimsendiğini ve kullanılan tenkit terimlerinde de onlarla aynı terimlerin paylaşıldığını mülâhaza eder. Şöyle ki tarihçiler muayyen bir olayın râvileri için “kezzâb (كذاب)”, “sika değil (غير ثقة)”, “sika (ثقة)”; senedi için ise “munkatı”,³⁹ “mürsel”⁴⁰ gibi muhaddislerin kavramlarını kullanırlar. Bu durumun Taberî'nin *Tarih*'inde birçok örneği vardır:

³⁵ Taberî, *Tarih*, 1/7-8.

³⁶ Bk. Şâfiî, *Risale*, 217, 322, 341, 395, 544.

³⁷ Şâfiî, *Risale*, 399; Schacht, *The Origins*, 3, 36.

³⁸ İbn Hacer, tahammül ve eda sığalarını sekiz mertebede ele almaktadır. Birinci derece semî'tü (سمعت) ve haddesenî (حدثني), ikinci derece ahberenî (أخبرني) ve kara'tü aleyhi (قرأت عليه), üçüncü derece kurie aleyhi ve ene esma'u (قرئ عليه وأنا أسمع), dördüncü derece enbeenî (أبأننا), beşinci derece nâvelenî (ناولني), altıncı derece şâfehenî (شافهني), yedinci derece ketebe ileyye (كتب إليّ), sekizinci derece ise an (عن), kâle (قال), zekera (ذكر) ve ravâ (روي) gibi semaa, icazete veya inkıtaa delalet etmesi muhtemel olan sığalar. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (Kahire: y.y., 1934), 34.

³⁹ Munkatı: Senedinden bir ya da daha çok râvinin düştüğü hadis çeşidi.

⁴⁰ Mürsel: Senedi munkatı olan hadis için kullanılır.

1. Hadîthi Muhammed bin Emارة الأسدî ve Muhammed bin منصور واللفظ لابن عمارة قالا حدثنا عبيدالله بن موسى قال أخبرنا موسى بن عبيدة عن إياس بن سلمة بن الأكوع عن أبيه قال...*
2. حدثنا هارون بن إسحاق قال حدثنا مصعب بن المقدم وحدثنا سفيان بن وكيع قال حدثنا أبي قالا جميعا حدثنا إسرائيل قال حدثنا أبو إسحاق عن البراء قال...*
3. حدثنا السري قال أخبرنا شعيب قال حدثنا سيف وحدثني عبيد الله قال أخبرنا عمي قال أخبرنا سيف قال أخبرنا المستنير بن يزيد عن عروة بن غزية الدثيني عن الضحاک بن فيروز قال السري عن جشيش بن الديلمي وقال عبيد الله عن جشش بن الديلمي قال...*
4. وأما سيف فإنه قال فيما كتب إلي السري يذكر أن شعيبا حدثه عنه وعن محمد والمهلب وطلحة وعمر وسعيد إن...*
5. قال [سيف بن عمر] فكان سبب فتح همدان فيما زعم أن محمدا والمهلب وطلحة وعمر وسعيدا أخبروه أن...*
6. حدثني زياد بن أيوب قال حدثنا هشيم قال زعم أبو المقدم عن الحسن بن أبي الحسن قال...*
7. حدثنا ابن بشار قال حدثنا محمد بن جعفر قال حدثنا عوف عن ميمون أبي عبدالله أن عبدالله بن بريدة حدث عن بريدة الأسلمي قال...*
8. حدثني إبراهيم بن سعيد الجوهري وسعيد بن يحيى بن سعيد قال إبراهيم حدثني يحيى بن سعيد وقال سعيد بن يحيى حدثني أبي وحدثنا ابن حميد قال حدثنا سلمة جميعا عن ابن إسحاق قال حدثني يعقوب بن عتبة بن المغيرة عن مسلم بن عبدالله بن خبيب الجهني عن جندب بن مكثب الجهني قال...*

Sadece Taberî'nin *Tarih*'inde değil, muhaddislerin usulünü takip eden ve isnadı kullanan daha birçok kitapta bu durumun örneklerine bolca rastlanmaktadır.

İsnad, Hadis ilminde ulaştığı noktaya Tarih ilminde ulaşamamıştır. Zira bizler tarih kitaplarında yer alan bazı rivayetlerin isnad ve râvilerinde teşâhüller görmekteyiz. Söz gelimi Taberî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî,⁴¹ oğlu Hişam b. el-Kelbî⁴² ve İsmail b. Abdirrahman es-Süddî⁴³ gibi muhaddislere göre

* İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*, thk. Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: y.y., 1960-1970), 2/629. [çev.: Müellif, Taberî'nin *Tarih*'inden yaptığı bu nakillerin kaynağına ana metinde parantez içinde işaret etmiştir. Biz ise bunları dipnota almayı uygun gördük. Makalenin aslındaki dipnot numaraları ile tercüme metindegiler arasında farklılık oluşmaması için * şeklindeki dipnot biçimini kullandık.]

* Taberî, *Tarih*, 2/636.

* Taberî, *Tarih*, 3/231.

* Taberî, *Tarih*, 4/120.

* Taberî, *Tarih*, 4/146.

* Taberî, *Tarih*, 4/418.

* Taberî, *Tarih*, 3/11.

* Taberî, *Tarih*, 3/27.

⁴¹ Muhammed b. Sâib el-Kelbî hakkında sika değil, kezzâb ve metruk denmiştir. İbn Hibbân da "Onun yalancı olduğu çok açıktır ve bu konuda ayrıntılara girmeye gerek yoktur." demektedir. Bk. Zehebî, *Mîzân*, 3/21-23. Taberî, Kelbî'den çokça rivayette bulunmuştur. Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/310, 2/272, 312.

⁴² Hişam b. el-Kelbî, tarihçi ve nesep âlimi olarak vasıflandırılmıştır. Ahmed b. Hanbel "Ondan kimsenin hadis rivayet etmediğini zannediyorum" demiştir. Darekutnî ve daha âlimler onun hakkında metruk hükmü vermiştir. Bk. Zehebî, *Mîzân*, 3/256. Taberî, Hişam'dan çokça rivayette bulunmaktadır. Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/212, 234, 310, 4/246, 547, 555, 5/185, 257, 401, 449, 569.

⁴³ Süddî hakkında bir kısım âlim her halükârda sika değildir derken, diğer bir kısmı ise la be'se bih (لا بأس به / bir beis yok) demiştir. Üçüncü bir grup âlim ise zayıf kabul etmiştir. Bk. İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1(1)/184-185. Taberî, Süddî'den birçok rivayette bulunmuştur. Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/225, 236, 253, 303, 319, 334, 337, 338, 345, 353, 355, 359, 361.

zayıf olan râvilerin rivayetlerini kabul etmektedir. Diğer taraftan o, zekerû (ذَكَرُوا),⁴⁴ kîle (قِيلَ),⁴⁵ kâle ba'duhum (قَالَ بَعْضُهُمْ),⁴⁶ kâlû (قَالُوا),⁴⁷ kâle âharûn (قَالَ آخِرُونَ),⁴⁸ fîmâ yezkurûn (فِيمَا يَذْكُرُونَ)⁴⁹ gibi kelimeler de kullanmakta ve isnadlarında birtakım meçhul râviler yer almaktadır.⁵⁰ Ayrıca Taberî, özellikle yaratılış ve cahiliye ile ilgili İbn Abbas, İbn İshak ve Süddî tabakasından gelen birçok mürsel rivayet nakletmiştir.

Hadis âlimleri Ebû Ma'ser el-Medenî'nin *Tarih*'ini⁵¹ güvenilir bulmuşlar fakat onu hadis rivayetinde zayıf görmüşlerdir. Çünkü o "Rivayet ettiği hadislerde tek kalıyordu. Şâfiî de ondan hadis rivayet etmiyordu."⁵² Bu durumun birçok örneği vardır.

Hadis âlimlerinin bu şekilde davranmaları, Tarih'e Hadis kadar ihtimam göstermemelerinden kaynaklanmaktadır. Zira Tarih ilmi, hadisin teşri faaliyetlerindeki rolüne sahip değildir. Bundan dolayı tarihle alakalı rivayetlerin isnadlarında bazı tesâhüllere rastlanmaktadır. Bütün bunlarla beraber tabakât ve terâcîm müellifleri, kendilerinin Tarih'e, Edebiyat'a ya da başka ilimlere olan ilgileri daha çok olsa bile ricâle, râvi olmaları itibariyle hüküm verirler. Söz konusu durum tarih isnadları ile hadis isnadları arasındaki ilişkiyi ziyadesiyle açıklamaktadır.

Bu sebeple tarih ve edebiyat kitaplarında yer alan rivayetlerin sıhhati konusunda isnada ilk ve son hüküm olarak itibar edilmemesi, râvilerden her birinin naklettiği haberlerin niteliğinin mülâhaza edilmesi ve râvinin mizaç ve hayat tarzı ile karşılaştırılması gerekir.

2. TABAKÂT⁵³ VE TERÂCİM KİTAPLARI

Tabakât kitapları, muhaddislerin isnadların sıhhatini belirlemelerinde bir vasıta olduğu için Hadis ilminin tesiri ile gelişmiştir. İsnadların sıhhati ise isnadda yer alan râvilerin isimlerinin, durumlarının, doğruluk ve güvenilirliklerinin, yaşadıkları dönemin ve rivayete gösterdikleri özenin bilinmesi ile belirlenir. Bu durum İbn Sa'd'ın (ö. 230)⁵⁴ birinci kısmında Hz. Peygamber'in siyerini ve savaşlarını ele

⁴⁴ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/330, 380.

⁴⁵ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/335, 342, 343, 456.

⁴⁶ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/338, 435, 455.

⁴⁷ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/380.

⁴⁸ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/436, 2/294.

⁴⁹ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/462.

⁵⁰ Mesela bk. Taberî, *Tarih*, 1/353, 478, 4/92, 135, 203, 242, 250, 557.

⁵¹ Tercemesi için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 1/278; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 10/419, 422.

⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 10/422.

⁵³ Tabaka kavramından akranlar ve aynı hocalardan ders alan kişiler bazen de nesil kastedilmektedir. Bk. Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (b.y.: y.y., ts.), 12/79 vd.; Franz Rosenthal, *İlmü't-tarih inde'l-Müslimîn*, çev. Salih Ahmed el-Alî (Bağdat: y.y., 1963), 133.

⁵⁴ Vâkidî, İbn Sa'd'dan önce bir tabakât eseri telif etmişti. İbn Sa'd kendi eserinde Vâkidî'nin bu kitabından çokça faydalanmış ve onun metodunu takip etmiştir. İbn Nedim bu konuda "İbn Sa'd kitaplarını Vâkidî'nin eserlerinden faydalanarak telif etti." demektedir. Bk. Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub en-Nedim, *e-Fihrist*, nşr. Gustav Flügel (Leipzig: y.y., 1872), 99; Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 5/421; Horovitz, *el-Meğâzi'l-ülâ*, 126-132; İhsan Abbas, "Mukaddime", *et-Tabakâtü'l-kübâr*, mlf. İbn Sa'd (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 1/5-17.

alan, devamında da sahabeden başlayarak kendi dönemine kadar yer alan hadis râvileri hakkında bir sicil defteri mahiyetinde olan *et-Tabakâtü'l-kebîr'*inde açıkça görülmektedir.

Rosenthal, tabakalara göre taksimın İslam tarih düşüncesinde görülen en eski kronolojik taksim türü olduğunu belirtmektedir. Ona göre tabaka sisteminin, Yunan terâcim geleneğinde bilinen, yıllara göre tertip etme usulü ile katıyen bir ilgisi yoktur.⁵⁵

İlk tabakât kitaplarında yer alan tercemelerin çoğunun içeriğinde Hadis ilminin etkisi mülâhaza edilmektedir. Bu eserlerde yer alan tercemelerin şu özellikler ile temeyyüz ettiği görülmektedir:

a) Terceme sahibinin nesebinin, atalarından birine ya da tanınmış bir kişiye kadar sayılması, ehemmiyeti ve şöhretine itibarla bazı akrabalarının anılması. Bu ehemmiyet bazen bizzat tercemesi verilen kişiden bazen de anılan akrabaların şöhreti ve ehemmiyetinden kaynaklanır.

b) Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler ve kendisinden rivayette bulunanlar, diğer bir deyişle hocaları ve öğrencileri.

c) Ölüm tarihi ve nadir de olsa doğum tarihi.

Tabakât ilmi sonraki dönemlerde daha da gelişmiş ve hicrî dördüncü asrın sonlarında zirveye ulaşmıştır. Örneğin Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412) *Tabakâtu's-sûfiyye'*sini mütalaa ettiğimizde, eserde yer alan tercemelerin muhaddislerin dikkati seviyesindeki bir dikkatle yazılmasından ve isnad kullanımının gelmiş olduğu seviyeden hareketle Hadis ilminin tesir alanını mülâhaza ederiz. Sülemî kitabının mukaddimesinde *Kitabü'z-zühd* ve *Tabakâtu's-sûfiyye* isimli eserlerinin telifinde takip ettiği yöntemi şu sözleri ile açıklamaktadır: "*Kitabü'z-zühd'*de sahabe, tabiûn ve tebeü't-tabiûni nesil nesil, tabaka tabaka sıra hal erbabına gelene kadar zikrettim. Sonra da müteahhir evliyanın hayatlarını bir kitapta topladım ve onu *Tabakâtu's-sûfiyye* şeklinde isimlendirdim. Kitap sûfilerin imamlarını, şeyhlerini ve âlimlerini kapsayan beş tabakadan müteşekkildir. Her bir tabakada aynı zamanda ya da yakın zamanlarda yaşayan sûfilerin imamlarından yirmi şeyh yer almaktadır. Bu şeyhlerden her birinin sözlerini, şemâilini, hayatını, usulüne delalet eden hususları, durumunu ve ilmini gücüm yettiğince zikrettim."⁵⁶

Sülemî, mukaddimedede yer alan bu hususların yanı sıra terceme sahibinin nesep bilgisinden sonra ve sözlerini zikretmeden önce esnede'l-hadis (أسند الحديث) ibaresini kullanmakta ve söz konusu kişinin rivayet ettiği hadisleri isnadı ile zikretmektedir. Sülemî'nin *et-Tabakâtu's-sûfiyye'*sinden aktaracağımız şu örnek bize kitabın terceme maddelerinin içeriği ve sunumu hakkında güzel bir temsil olacaktır. Sülemî, Ma'rûf el-Kerhî'nin tercemesinde⁵⁷ şöyle demektedir:

⁵⁵ Rosenthal, *İlmü't-tarih*, 133.

⁵⁶ Ebû Abdurrahman Muhammed es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, thk. Nureddin Şureybe (Kahire: y.y., 1953), 3.

⁵⁷ Sülemî, *Tabakât*, 83-90.

Ma'rûf el-Kerhî: O Ebû Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûz'dur. Muhammed b. Yakub el-Esamm, Zekeriyya b. Yahya b. Esed'in şöyle dediğini işitmiştir: Ma'rûf b. Fîrûz, Ebû Mahfûz el-Kerhî.⁵⁸

Ma'rûf b. el-Fîrûzân da denilir.

Dedem İsmail b. Nüceyd, Ebu'l-Abbas es-Serrâc tarîki ile İbrahim b. Cüneyd'den "Ma'rûf el-Kerhî, Ma'rûf b. el-Fîrûzân'dır" ifadesini nakletmiştir.

Ma'rûf b. Ali de denilir.

Bize Yusuf b. Ömer ez-Zahid Bağdat'ta, Ubeydullah b. Cafer es-Sağani>Ömer b. Vâsıl>Sehl b. Abdillâh>Muhammed b. Sevvâr tarîki ile "Ma'rûf b. Ali el-Kerhî ez-Zâhid"den haber verdi.

Ma'rûf el-Kerhî, meşayihün büyüklerinden ve kıymetlilerinden olup verâ ve fütüvvet ehli arasında zikredilmektedir. Serî es-Sakatî'nin üstadı idi. Davud et-Tâî ile mülâzemeti oldu. Kabri Bağdat'tadır. İnsanlar onu vesile kılarak şifa dilerler ve onun ziyareti ile teberrük ederler. Bize Ebu'l-Hasan b. Miksem el-Mukri Bağdat'ta, Ebû Ali es-Saffâr>İbrahim el-Cezerî isnadı ile "Ma'rûf'un kabri denenmiş bir panzehirdir." sözünü nakletti.

Ma'rûf, Ali b. Musa er-Rıza vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra Ali b. Musa'nın kapıcılığını yapmıştır. Şûiler bir gün Ali b. Musa'yı ziyaret ederken kapısında izdihama neden olmuşlar ve bu sırada Ma'rûf'un kaburga kemiklerini kırmışlardır. O bu sebeple vefat etmiş ve Bağdat'a defnedilmiştir.

Ma'rûf, Hz. Peygamber'den hadis de nakletmiştir.

Sülemî, bu ibareden sonra senediyle birlikte hadisler rivayet eder. Daha sonra da Ma'rûf'un sözlerinden bir kısmını isnadlı olarak zikreder.

Şüphesiz ki bir araştırmacı örnekteki gibi bir tercemeyi okusa, bir tabakât kitabını değil de bir hadis kitabını okuyor hissine kapılır. İsnada verilen önem, sözlerin işitildiği gibi aktarılmasına gösterilen ihtimam, kişinin rivayet ettiği hadisleri zikretmek gibi hususlar, tabakât kitaplarının Hadis ilmi sebebiyle gelişme gösterdiğine, tercemelerin içeriği ve sunumunda Hadis ilminden etkilendiğine araştırmacının kesin olarak inanmasını sağlar.

Tercemelerin taksim ve sunum tarzındaki bu incelikler diğer ilim dallarında telif edilen kitapların çoğunda hadisçilerin bu alandaki menhecinin takip edilmesine yol açmıştır. Aşağıda bu konunun örneklerine yer verilmektedir:

1. Fakihler: Fakihler bu türden kitapları ya Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476) *Tabakâtü'l-fukahâ'sı* gibi belirli bir mezhebe tahsis etmeden umumi bir şekilde veya Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 781) *Tabakâtü's-Şâfiyye'si*, Musannif diye bilinen Ebû Bekir b. Hidayetullah'ın (ö. 1014) *Tabakâtü's-Şâfiyye'si*, Taşköprüzâde'nin (ö. 967) bir Hanefî tabakâtı olan *Tabakâtü'l-fukahâ'sı*, Ebû Ya'lâ el-Hanbelî'nin (ö. 526) *Tabakâtü'l-Hanâbile'si*, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795) *Zeylû Tabakâti'l-Hanâbile'si*, Kâdi İyaz'ın (ö. 544) bir Maliki tabakâtı olan *el-Medârik'i*, Sadreddin eş-Şîrâzî'nin (ö. 1120) *ed-Derecâtü'r-refî'a fî tabakâti's-Şî'a'sı* gibi belirli bir mezhebe hasrederek telif edilmiştir.

⁵⁸ [Çev.: Ma'rûf el-Kerhî'nin tercemesinin başında minhüm (منهم) ifadesi bulunmaktadır. Müellif Beşşâr Avvâd Ma'rûf bu ifadenin neye işaret ettiğini açıklamak üzere dipnot vermiştir. Buna göre Sülemî söz konusu ifade ile birinci tabakayı kastetmektedir. Yani "Ma'rûf el-Kerhî birinci tabakada yer alan sûfilerdendir." manasını taşımaktadır. Biz bu manayı metnin tercümesine yansıtmadık.]

2. Kıraatçiler: Hadis ve nesep âlimi Halife b. Hayyât'ın (ö. 240) *Tabakâtü'l-kurrâ'sı*, Ahmed b. Fazlullah el-Bâtirkânî el-İsbehânî'nin (ö. 421) *Tabakâtü'l-kurrâ'sı*, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Ümevî el-Kurtubî'nin (ö. 444) *Tabakâtü'l-kurrâ'sı* gibi.

3. Sûfiler, Zahidler, Dervişler: Ebû Saîd b. el-A'râbî'nin (ö. 341) *Tabakâtü'n-nüssâk'ı*, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412) *ez-Zühhâd* ve *Tabakâtü's-sûfiyye'si*, Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin (ö. 430) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ'sı*, Abdurrauf el-Münâvî'nin (ö. 1031) *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye'si* gibi.

4. Dilciler ve Nahivciler: Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred'in (ö. 285) *Tabakâtü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve ahhâruhum'u*, Ebû Bekir ez-Zebidî'nin (ö. 379) *Tabakâtü'n-nahviyyîn'i*, Celaleddin es-Suyutî'nin (ö. 911) *Buğyetü'l-ou'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât'ı* gibi.

5. Edebiyatçılar: Ebu'l-Berekât Kemaleddin İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577) *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ'sı* gibi.

6. Şairler: Muhammed b. Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 232) *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'sı*, Abbasi Halifesi Abdullah b. Mu'tez'in (ö. 296) *Tabakâtü's-şu'arâ'sı* gibi.

7. Fırkalar: Ahmed b. Yahya b. el-Mürtezâ'nın (ö. 840) *Tabakâtü'l-Mu'tezile'si* gibi.

8. Kelamcılar: Ebû Abdullah Muhammed b. İmran el-Merzubânî el-Bağdadî'nin (ö. 384) *Tabakâtü'l-mütekellimîn'i* gibi.

9. Tabibler: İbn Ebû Usaybi'a'nın (ö. 668) *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ'sı*, Ebû Davud Süleyman b. Hassân el-Endelüsî'nin (ö. 377) *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hukemâ'sı* gibi.

Tercemelerde maksat genel olarak belirli bir şahsın hayatı hakkında bilgi vermektir. Tercemeler bazen birkaç satırken bazen de yüz sayfaya kadar ulaşabilir.⁵⁹ Hatta "siyer" diye bilinen kitaplar sadece bir kişinin tercemesini içerir. Ancak bu isimdeki kitapların bazen binlerce tercemeyi kapsadığı da görülmektedir.

Rosenthal, tercemeler üzerinden tarih yazımının çok eski dönemlerden beri başka tarih yazım çeşitleri içinde de bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Ancak bu noktada şu soruları sormamız gerekir: Müslümanlara ait terâcim kitapları diğer milletlere ait eserlerden etkilenmiş midir? Zaman ve mekân açısından farklı iki bölgede, iki şeyin ya da iki ilmin gelişme göstermesine bir mâni var mıdır?

Rical ilminin, Hadis ilminin bir dalı olduğu ve hadis râvilerinin durumlarının bilinmesi için geliştirildiği malumdur. Bundan dolayı rical ilmi özgünlüğünü bizzat Hadis ilminin özgünlüğünden alır.

⁵⁹ Rosenthal, *İlmü't-tarih*, 145.

⁶⁰ Rosenthal, *İlmü't-tarih*, 141.

Tabakât kitapları ile terâcim kitapları arasında tertip metodu haricinde başka bir fark yoktur. Tabakât kitapları zaman bakımından ve tabaka tabaka tertip edilmiş iken ricâl kitapları ise genel olarak alfabetik şekilde tertip edilmiştir.

Muhammed b. İsmail el-Buharî'nin (ö. 256) *Kitabü't-tarihi'l-kebîr*'i ilk ricâl kitaplarından biridir. Buharî söz konusu eserini *Sahih*'inin râvilerinin durumlarını tahkik etmek amacıyla telif etmiştir. Kitap, Hz. Peygamber'in tercemesi ile başlamakta ve Hz. Peygamber'e saygı amacıyla ve ismine teberrüken Muhammed adlı kişilerle devam etmektedir. Bu, tarihçi olsun edebiyatçı olsun birçok terâcim kitabı müellifine intikal eden bir adettir. Sonrasında ise tercemeler alfabetik olarak tertip edilmiştir. Tercemelerde genellikle, kişinin ismi, hocaları, isnadı ile rivayet ettiği bir hadis, sahabeden birisiyle ilişkili bir hadis veya olay, öğrencileri ve bazen de vefat tarihi yer almaktadır. Buharî'nin *Tarih*'inden şu terceme örnek olarak sunulabilir:⁶¹

Muhammed Ebû Abdullah el-Esedî: Bize Abdullah b. Salih, Muaviye b. Salih>Ebû Abdullah Muhammed isnadı ile Vâbisa el-Esedî'den şöyle rivayet etti: İyilik ve kötülüğün ne olduğunu sormak üzere Rasulullah'ın yanına gittim. Rasulullah şöyle cevap verdi: 'İyilik gönlünü ferahlatan şeydir, kötülük ise gönlünü huzursuz eden şeydir.' Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî, Yezid b. Harun>Hammad b. Seleme>Zübeyr Ebû Abdüsselam>Eyyûb b. Abdillâh b. Mikrez isnadı ile Vâbisa b. Ma'bed'in şöyle dediğini nakletmiştir: 'Rasulullah bana: 'Nefsine danış' dedi. Râvilerin birbirlerinden semai zikredilmemiştir.

Terâcim yazımında muhaddislere ait yöntemin diğer ilim dallarına intikaline değinmeden önce muhaddislerin bu alandaki kitaplarına hızlıca bir göz atmamız gerekmektedir. Hadisle ilgilenen kişiler terceme alanında yetkinliklerine delalet eden birçok kitap telif etmiştir ve bu kitapların bizzat kendileri tarihi bir öneme sahiptir. Şüphesiz ki terceme eserleri bir tarih yazım türü olarak kabul edilmelidir. Terceme eserleri her ne kadar araştırmacılar bu bilgilere ulaşmada bazı zorluklar yaşasa da satır aralarında birtakım önemli bilgiler içermektedir. Bunların çoğu, müellifin böyle bir amacı olmamasına rağmen tercemelere rastgele dercedilmiş bilgilerdir. Söz gelimi bu bilgiler medreseler, müderrisler, ribatlar, zaviyeler, camiler ve hankahlar hakkında malumat sağlayabilir, ilgili dönemlerin sosyal hayatına veya tarihin farklı yönlerine ışık tutabilir.

Muhaddislerin sahip olduğu dikkat, zabt ve tahkik gibi meziyetler onları ricâl ilminin her alanında eserler telif etmeye sevk etmiştir. Muhaddisler ricâl ilminin farklı alanlarında birçok eser telif etmişlerdir:

1. Genel Râvî Kitapları: Buharî'nin *et-Tarihü'l-kebîr*'i, Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-Iclî el-Kûfî'nin (ö. 261) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Hazm el-Endelüsî'nin (ö. 350) *et-Tarihü'l-kebîr*'i, İbn Kesîr ed-Dımaşkî'nin (ö. 774) *et-Tekmile fî esmâi's-sikât ve'd-duafâ'sı*, İbn Nukta diye bilinen Muhammed b. Abdilğani el-Hanbelî el-Bağdadî'nin (ö. 629) *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*'i gibi.

⁶¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Tarihu'l-kebîr* (Haydarâbâd: y.y., 1361), 1/144-145.

2. Sahabiler: İbnü'l-Beğavî diye bilinen Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz'in (ö. 317) *Mu'cemü's-sahabe'si*, İbn Abdülberri'nin (ö. 463) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb'ı*, İbnü'l-Esir'in (ö. 663) *Üsüdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabe'si*, Zehebî'nin (ö. 748) *Tecrîd'i*, İbn Hacer el-Askalanî'nin *el-İsabe fî temyizi's-sahabe'si* gibi.

3. Sika Râviler: İbn Hibbân'ın (ö. 354) *es-Sikât'ı*, İbn Kutluboğa'nın (ö. 881) *es-Sikât ellezîne lem tüzker esmâühüm fi'l-kütübi's-sitte'si* gibi.

4. Zayıf Râviler: Muhammed b. İsmail en-Necdî'nin *Duafâ'sı*, Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî'nin (ö. 249) *Duafâ'sı*, Nesâî'nin *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn'i*, Darekutnî'nin (ö. 385) *Duafâ'sı*, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl'i* ve Zeyneddin el-İrakî'nin (ö. 806) *Mîzânü'l-i'tidâl* üzerine iki cilt halinde yaptığı zeyl çalışması gibi.

5. Müdellis Râviler:⁶² Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî'nin (ö. 245) müdellis râvilerin isimlerine dair telif edilen ilk eser olan *Esmâü'l-müdellisîn'i*, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 841) *et-Tebyîn fî esmâ'l-muhaddisîn'i* gibi. Ayrıca İbn Hacer el-Askalanî ve Celaleddin es-Suyutî (ö. 911) de müdellis râviler hakkında birer risale kaleme almıştır.

6. Belirli Kitapların Râvilerini İçeren Eserler: Ahmed b. Muhammed el-Buharî el-Kelâbâzî'nin⁶³ (ö. 398) *el-İrşad fî ma'rifeti ricâli'l-Buhârî'si*, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-İsbehânî'nin (ö. 428) *Ricâlü Müslim'i*, İbn Nâsirüddin diye meşhur Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir'in (ö. 842) *İthâfü's-sâlik bi-ruvâti Muvattai Mâlik'i*, Celaleddin es-Suyutî'nin *İsâfü'l-mübetta bi-ricâli'l-Muvatta'ı* gibi. İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507) *el-Cem' beyne kitabey Ebî Nasr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekir el-İsbehânî fî ricâli'l-Buhârî ve Müslim'i* gibi bazı eserler iki kitabın râvilerini ele almaktadır. Bazı eserler ise dört kitabın râvilerini içermektedir. Malik'in *Muvatta'ı*, Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanife'nin *Müsned'*lerinin ricâlini bir araya getiren İbn Hacer'in eseri ile Şihabeddin Ahmed b. Ahmed el-Hakkarî'nin (ö. 763) *Sünen-i Erbaa'nın* râvilerini bir araya getirdiği eseri buna örnek olarak verilebilir. Abdülğani el-Makdisî'nin (ö. 600) *el-Kemal fî ma'rifeti'r-ricâl'i* gibi eserler ise altı kitabın râvilerini esas alarak telif edilmiştir. Son olarak Muhammed b. Ali b. Hamza ed-Dımaşkî'nin (ö. 765) *Kütüb-i Sitte, Muvatta, Ahmed b. Hanbel, Şafîî ve Ebû Hanife'nin Müsned'*lerini esas alarak telif ettiği *et-Tezkira bi-ricâli'l-aşera'sı* gibi on kitabın râvilerini ihtiva eden eserler de kaleme alınmıştır.

Hadis ricâlini ele almak amacıyla telif edilmiş olan bu eserler başka alanlar için yazılan terâcim kitaplarını sunum ve içerik açısından oldukça etkilemiştir. Terâcim kitabı müellifleri de eserlerinde Ehl-i hadisin menhecine göre hareket ettiklerini belirtmişlerdir. İbn Tağrîberdî el-Atâbekî (ö. 874) *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* isimli eserinin mukaddimesinde şöyle demektedir: "Bu kitabı

⁶² Tedlis iki kısımdır. Birincisi, bir kişinin an fülân (عن فلان) ya da kâle fülân (قال فلان) gibi ifadeler kullanarak hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi ya da muasırı olup görüşmediği bir kişiden hadis işitmiş zannı uyandıracak şekilde rivayette bulunmasıdır. İkincisi ise bir kişinin, hocasının kimliğini gizlemek amacıyla onun bilinmeyen ismi ya da künyesini kullanarak hadis rivayet etmesidir. Konu ile ilgili bk. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Şihabeddin b. Kesir, *İhtisaru ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: y.y., ts.), 53-56.

⁶³ Buhara'nın bir mahallesi olan Kelâbâz'a nispettir.

istifadesi kolay olsun diye benden önce hadis âlimlerinin ve tabakâtü'l-fukaha müelliflerinin yaptığı gibi alfabetik olarak telif ettim.”⁶⁴ Malum olduğu üzere *el-Menhelü's-sâfi* hükümdarlar, vezirler, yöneticiler, fakihler, muhaddisler ve sûfiler gibi birçok farklı grubun tercemelerini içermektedir. Başka kitaplarda yer alan tercemelerin içeriği ve sunum tarzı da muhaddislerin menheci üzerine seyretnmiştir. İbn Beşkûvâl (ö. 578) *es-Sıla fî tarihi eimmeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve udebâihim* isimli eserinin mukaddimesinde tercemelerin sunumunda takip ettiği yolu açıklarken şöyle demektedir: “Terceme sahiplerinin haberlerini, eserlerini, hayatlarını, yaşadığı yerleri, neseplerini, doğumlarını, ölümlerini, ilim aldıkları âlimleri, kendilerinden rivayette bulunan önde gelen râvileri ve büyük fakihleri kaydettim.”⁶⁵ Şüphesiz ki İbn Beşkûvâl'in açıkladığı bu yöntem muhaddislerin yönteminin aynısıdır.

3. DÜNYA TARİHİ⁶⁶ VE GENEL TARİH KİTAPLARI

Hadis ricâli kitapları sadece tabakât ve terâcim kitaplarını değil aynı zamanda dünya tarihi ve genel tarih kitaplarını da etkilemiştir. Ancak Ya'kubî'nin *Tarih'i*, Mes'ûdî'nin *Murûcû'z-zeheb'i*, İbnü'l-İbrî'nin *Tarihu'd-düvel'i*, Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem'i* gibi dünya tarihini ele alan ilk kitaplara Hadis ilminin tesirinin az olduğu görülür. Bu kitaplarda düzenli tercemeler neredeyse yer almaz, yer alanlar da söz konusu kitapların tercemelere ihtimam göstermediğine delalet eder şekilde çok kısadır. Ancak hicrî altıncı asır ve sonrasında telif edilen dünya tarihi kitaplarında terceme yazımının gelişme gösterdiği, şahıs odaklı yazıma verilen önemin arttığı hatta olayların bile önüne geçtiği göze çarpmaktadır. Bu durumun en açık şekilde İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597) *el-Muntazam fî tarihi'l-ümem ve mülûk* isimli eserinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. İbnü'l-Cevzî, eserini yıllara göre taksim etmiş, her bir yılda yaşanan olaylardan sonra o sene vefat eden kişileri alfabetik olarak sıralayarak tercemelerine yer vermiştir. İbnü'l-Cevzî'nin bir sene içinde yaşanan olayları naklederken sunduğu bilgilerin İbnü'l-Esîr'in (ö. 630) *el-Kâmil fî't-tarih'i* gibi diğer tarih kitaplarına nazaran daha ehemmiyetsiz olduğu ve onun tercemelere daha fazla önem verdiği görülür. İbnü'l-Cevzî hadis râvilerinin tercemelerine özel bir ilgi göstermiştir. Bu durum İbnü'l-Cevzî'den sonraki dönemlerde telif edilen İbn Kesîr'in (ö. 774) *el-Bidaye ve'n-nihaye'si*, Zehebî'nin *Tarihu'l-İslam ve Tarihu Düveli'l-İslam'ı* gibi kitaplarda daha açık görülür. Hicrî yedinci asır bitmek üzereyken dünya tarihi ve genel tarih kitaplarının çoğunun terâcim kitaplarına dönüştüğünü görmekteyiz.

Bu gelişmede Hadis ilminin ve bu ilimde kullanılan metotların büyük bir tesiri vardır. Suyutî, tarih yazımının dönemler, dönemlerin bitişi, sürelerin sona ermesi, âlimlerin vefatları ve doğumları ile kendilerinden rivayette bulunanlar hakkında bilgiler sunduğunu ve bu bilgiler sayesinde yalancılardan

⁶⁴ Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 1956), 1/3.

⁶⁵ Ebu'l-Kasım Halef b. Abdilmelik İbn Beşkûvâl, *es-Sıla fî tarihi eimmeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve udebâihim* thk. İzzet el-Attâr el-Hüseynî (Kahire: y.y., 1955), 1/7.

⁶⁶ Dünya tarihi hakkında telif edilmiş eserler ve dünya tarihi mefhumu hakkında bk. Rosenthal, *İlmü't-tarih*, 183-206.

yalanlarının, doğru sözlülerin de doğrularının ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁶⁷ Bu durum şüphesiz Müslümanların tarihe karşı dini bir bakış geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira söz konusu zamanlarda tarihçilerin çoğu tarihi, hadis ve fıkıh ilmine yardımcı ilimlerden sayan muhaddislerden oluşmaktaydı. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam'*ında yer alan bir dil âlimine ait terceme şu şekildedir:⁶⁸

Abdullah b. Sâbit b. Yakub Ebû Abdullah el-Me'arrî en-Nahvî et-Tevvezi: Bağdat'ta ikamet etmiştir. Ömer b. Şebbe'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Amr b. es-Semmâk ve başkaları rivayet etmiştir.

Bize Ebû Mansur el-Kazzâz, İbn Sâbit>Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Muhammed en-Neccâr>Muhammed b. Ubeydullah el-Kiyâlî>Muhammed b. Heysem tarîki ile Abdullah b. Sâbit'in şu şiiri okuduğunu haber verdi:

إذا لم تكن حافظا واعيا فعلمك في البيت لا ينفع
وتحضر بالجهل في مجلس وعلمك في الكتب مستودع
ومن يك في دهره هكذا يكن دهره القهقري يرجع

Abdullah bu sene öldü ve Remliyye'ye defnedildi.

4. ESMÂ, KÜNÂ, ELKÂB VE ENSÂB KİTAPLARI

Hadis râvilerinin isimleri, künyeleri, lakapları ve neseplerinde yer alan birtakım benzerlikler mu'telif ve muhtelif, müteferrik ve müttetik ve müştebih ilimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ilim dallarında tercemeler farklı bir metotla düzenlenmiş, isimlerin, künyelerin, lakapların ve neseplerin ihtilat ve tashife düşmeden doğru bir şekilde zabt edilmesi amacı güdülmüştür. Mu'telif, bazen المعري ve المغدني gibi, kelimelerin yazılışında olur. Bazen de باغر ve باعر gibi şekilleri aynı fakat noktaları farklı olan kelimelerde olur. Üçüncü olarak بشري ve بشري kelimeleri gibi harekede olur. Son olarak ise الأزرى ve الأزرى misallerinde görüldüğü gibi harflerin birbirine takdim ve tehiri ile olur.⁶⁹

Yukarıda zikredilen hususlardan hareketle bu ilimlerin ortaya çıkıp gelişmesine hadisçilerin râvilerin isimlerini zabt etmede karşılaştıkları zorlukların dolayısıyla Hadis ilminin sebep olduğu mülâhaza edilmektedir. Hadisçiler bu alanda onların sabır ve gayretlerini gösteren genel ya da belirli bir konuya tahsis edilmiş birçok değerli eser telif etmiştir.⁷⁰ Söz konusu ilimler başka ilim dallarıyla ilgilenenleri de etkilemiş ve onlar da kendi alanlarında mesela Ebu'l-Kasım Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö. 370) *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fi esmâi's-şuarâ'*sı gibi benzer eserler kaleme almışlardır.

Konuyu daha fazla uzatmak istemeyiz ancak bu kitapların İslam tarihi araştırmalarındaki ehemmiyetinin ve bizim müteahhir asırlar hakkındaki bilgilerimizin çoğunun genel olarak bu eserlere

⁶⁷ Celaleddin es-Suyutî, *eş-Şemârîh fi ilmi't-tarih*, nşr. C. F. Seybold (Leiden: y.y., 1894), 7.

⁶⁸ Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-ümem ve mülûk* (Haydarâbâd: y.y., 1357), 6/158.

⁶⁹ Daha geniş bilgi için bk. Ebû Nasr Ali İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (Haydarâbâd: y.y., 1963); Mustafa Cevad, "Mukaddime", *Tekmiletü İkmâlî'l-İkmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ ve'l-elkâb*, mlf. Ebû Hâmid Cemaleddin Muhammed İbnü's-Sâbûnî (Bağdat: y.y., 1957).

⁷⁰ Bu kitaplar için bk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî "Mukaddime", *el-İkmâl*, mlf. İbn Mâkûlâ; Mustafa Cevad, "Mukaddime", *Tekmiletü İkmâlî'l-İkmâl*, mlf. İbnü's-Sâbûnî.

dayandığının bilinmesi gerekmektedir. Diğer taraftan mezkûr eserlerin sadece muhaddislere hasredilmediği bilakis fakihler, müderrisler, emirler, vezirler, halifeler, müfessirler, kelimciler, şairler, nahivciler, edebiyatçılar, dilciler, kâtipler, hâkimler, tabipler, tarihçiler, zahidler, vaizler ve sûfiler gibi birçok zümreyi de ele aldığı hususu gözden kaçırılmamalıdır.

Nesep ilminin de gelişimini Hadis ilmine borçlu olduğuna ayrıca dikkat çekilmelidir. İslam Tarihi ilmi henüz ortaya çıkarken nesep ilmi mevcuttu ve muhtemelen tarihten daha önce tedvin edilmişti. Kureyş'ten ya da başka bir Arap kabilesinden olsun, eşraftan ya da yöneticilerden olsun insanlar ecdadı ile iftihar etmek amacıyla nesep ilmini geliştirmişlerdi.⁷¹ Bu konudaki kitaplar, kabile ve soyu ön plana çıkarmakla temayüz eder.

Daha sonraki zamanlarda İslam geniş topraklara yayıldı ve Araplar şehirlere yerleşip ilimle, edebiyatla, sanatla ve diğer birçok kültürel faaliyetle iştigal etmeye başladı. Ayrıca ikinci asırdan itibaren Arapların çoğu önceleri hakir gördükleri zanaat, üretim ve ziraat gibi işlerle uğraşmaya yöneldi. Öte yandan Arap olmayan unsurlar büyük topluluklar halinde İslam'ı kabul etti. Bu durum neseplerin karışmasına ve İslam'ın öncesinde ve başlangıcında cârî olan, bir kabileye, aşirete ya da soya aidiyeti belirten nispetin yanında yeni neseplerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Mesela insanlar Irakî, Mısırî, Endelüsî gibi belirli bölgelere; Bağdadî, Basrî, İsfehânî gibi belirli şehirlere; Bağdat'ın bir mahallesine nispetle Darekutnî, Cürcan'ın bir mahallesine nispetle Cemâcimî gibi bir şehirdeki belirli mahallelere; Yukarı Mısır'daki bir köye nispetle Delâsî, Merv'deki bir köye nispetle Bekirdî, Buhara'nın bir köyüne nispetle Râmenî gibi belirli köylere; Şafiî, Hanefî, Hanbelî gibi belirli mezheplere; Mu'tezilî, Hâricî, Cehmî gibi belirli fırkalara; havlu dokumacılığına nispetle Fuvâtî, mezar kazma işine nispetle Haffâr, pekmez yapana ya da satana nispetle Debbâs gibi belirli bir mesleğe; Nahvî, Tarihî, hadis talebi ve hadise ittiba etmeye nispetle Eserî gibi belirli bir ilme; Kâdî, Muhtesib ve kitap ya da mal deposundan sorumlu Hâzin gibi belirli bir göreve nispet edildi.

Bunlarla beraber bir kişinin birçok şeye nispet edildiği de görülmektedir. Örneğin, Ebû Muhammed Abdülmuhsin⁷² b. Ebu'l-Alâ el-Has'amî el-Mısırî eş-Şâfiî el-Eserî es-Serrâc,⁷³ Ebu'l-Hayr Dülef⁷⁴ b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Ezcî⁷⁵ el-Fakih el-Hanbelî İbnü't-Teyyân,⁷⁶ el-Edîb Ebu'l-Hasan Ali⁷⁷ b. Bekmûş b. Abdillâh et-Türkî el-İzzî En-Nahvî el-Fahr.

Söz konusu durum nesep yazımında yönünü hadisçilerin belirlediği yeni bir eğilimi ortaya çıkardı ve nesep mefhumunda değişiklik oldu. Hadisçiler nesep alanında birçok eser telif ettiler ve bu eserlerde nisbeleri birbirinden ayırmayı ve râvileri meşhur olduğu nisbelerine göre kaydetmeyi amaçladılar. Ebû

⁷¹ Rosenthal, *İlmü't-tarih*, 139-140.

⁷² Ebû Hâmid Cemaleddin Muhammed İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletü İkmâlî'l-İkmâl fî'l-ensâb ve'l-esmâ ve'l-elkâb* (Bağdat: y.y., 1957), 16.

⁷³ Eyer yapma işini nispetle Serrâc denmiştir.

⁷⁴ İbnü's-Sâbûnî, *Tekmile*, 53.

⁷⁵ Bağdat'ta bulunan Babü'l-Ezc mahallesine nispetle Ezcî denmiştir.

⁷⁶ İncir satma işine nispetle Teyyân denmiştir.

⁷⁷ İbnü's-Sâbûnî, *Tekmile*, 57.

Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562) *el-Ensâb*'ı bu değerlendirmemizin güzel bir misalidir.⁷⁸ Söz konusu müellif önce ele aldığı nisbeyi ve nisbenin kökenini açıklamakta sonrasında da o nisbe ile meşhur olan râvileri ve başkalarını zikretmektedir. Zikrettiği kişilerden her birinin hocalarını, kendisinden rivayette bulunanları, cerh-ta'dil durumlarını, ölüm tarihlerini ve ölüm yerlerini belirtir.

Ensâb kitapları tarihi önemleri ile temayüz etmektedir ve başka kitaplarda bulunmayan epeyce bilgiye sahiptir. Ancak bu bilgiler kitaplarda dağınık halde bulunduğundan onlara ulaşmak için kitapların baştan sona kadar okunması gerekmektedir. Öte yandan ensâb kitaplarında kaybolmuş birçok kitaptan nakiller yer almaktadır. Örneğin Sem'ânî, kaybolmuş birçok kitaptan özellikle de bölgesel tarih kitaplarından geniş nakillerde bulunmaktadır. O, *el-Ensâb*'ını yazmak için birçok bölgeye rihle yapmıştır. Hicrî 500-501 yıllarında Mâverâünnehir ve Harezem Bölgesi'nde kalmış,⁷⁹ Buhara,⁸⁰ Semerkand,⁸¹ Nesef,⁸² Tirmizî⁸³ ve başka şehirlerde ilim öğrenmiştir.

Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ından aktarılan aşağıdaki örnek kitapta takip edilen yöntem hakkında yeterli bilgi verecek mahiyettedir:

Ârız (العارض): Ayn-ı mühmele fethalı, eliften sonraki râ kesreli, sondaki harf ise dâd-ı mu'cededir. Bu terim, ordunun levâzım ve teçhizatının temininden, iâşe ve konaklama işlerinin organizesinden sorumlu görevli için kullanılır. Ârızlık görevi ile⁸⁴ Ebû Salih Muhammed b. Muhammed b. İsa b. Abdîrahman b. Süleyman el-Ârız meşhur olmuştur. O edîb, fâzıl ve âlim bir kişiydi. Hükümdar için⁸⁵ çok önemli vazifelerde bulunmuş ve bu vazifeleri hakkıyla yerine getirdiği için kendisinden övgü ile bahsedilmiştir. Horasan ve Irak'ta çokça hadis öğrenmiştir. Nisâbü'r'da babasından, Merv'de Yahya b. Sâsûye el-Mervezî'den, Buhara'da Ebû Ali Salih b. Muhammed el-Hafız el-Cezerî'den,⁸⁶ Rey'de Muhammed b. Eyyûb er-Râzî'den, Bağdat'ta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Müslim İbrahim b. Abdillâh el-Keccî'den⁸⁷ ve daha başka birçok hocadan hadis almıştır. Ebû Salih'ten de Ebû Abdillâh el-Hâkim hadis almış ve onun hakkında⁸⁸ şunları söylemiştir:⁸⁹ "Ebû Salih b. İsa el-Ârız, Horasan âlimlerinden biridir. Basiret sahibi ve edîb bir kimse olup âlimleri sever, malı ve nüfuzu ile onları destekledi. Vezirlik için aday gösterildi ancak kabul etmedi. Ebû Salih, annemin kardeşinin oğluydu.⁹⁰ Bizim onunla özel bir akrabalık ve dostluk bağımız vardı. Ondan Nisâbü'r'da birçok kere

⁷⁸ Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion* (London: y.y., 1928), 34-35.

⁷⁹ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. D. S. Margoliouth (Leiden: y.y., 1912, Tıpkıbs.), vr. 489a.

⁸⁰ Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 335a, 471b.

⁸¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 191a.

⁸² Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 559b.

⁸³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 105b.

⁸⁴ [Çev.: Bu dipnotta Müellif Beşşâr Avvâd Ma'rûf tercümeyle de yansıttığımız "ârızlık görevi ile" ifadesine işaret eden bizâlike (بذلك) ziyadesinin İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb* isimli eserde geçtiğini belirtmektedir.] Ziyade için bk. Bk. İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb* (Kahire: y.y., 1356), 2/104.

⁸⁵ Sâmânî Hükümdarı kastedilmektedir.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr "Cezerî", Sem'ânî ise Cezere şeklinde kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 1/225 krş. Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 129a. Cezerî, Cezîretü İbn Ömer'e nispettir.

⁸⁷ Kirece nispetle Keccî denmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 2/29; Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 475b.

⁸⁸ [Çev.: Müellif Beşşâr Avvâd Ma'rûf, "şunları söylemiştir" şeklinde tercüme ettiğimiz zekerahû (ذكره) kelimesinin aslında zekera (ذكر) olduğuna dikkat çekmektedir.]

⁸⁹ Bu bilgiler aslında Hâkim'in *Tarihu Nisâbü'r*'unda yer almaktadır ancak bu kitap kayıptır ancak bugün bir ihtisarı mevcuttur.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr "Hâkim'in annesinin dayısının oğlu idi" şeklinde nakletmiştir.

hadis yazdım. Daha sonra Merv'de de hadis yazdım ve orada 343 senesinde kitaplarımı gözden geçirdim. O Safer ayının bitmesine 5 gün kala cuma gecesi, 344 yılında Merv'de vefat etti.⁹¹

Hadis ilminin Tarih ilmine olan tesirinin tezahürlerinden beşincisi de bölgesel tarih kitaplarında ya da diğer adıyla şehir tarihlerinde ortaya çıkmaktadır. Konunun genişliğinden dolayı onu özel bir çalışmada ele alacağız.

---

⁹¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, vr. 378a.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan. "Mukaddime". *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. mlf. İbn Sa'd. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç. *Turkestan down to the Mongol Invasion*. London: y.y., 2. Basım, 1928.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Tarihu'l-kebîr*. Haydarâbâd: y.y., 1361.
- Cevad, Mustafa. "Mukaddime". *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ ve'l-elkâb*. mlf. Ebû Hâmid Cemaleddin Muhammed İbnü's-Sâbûnî. Bağdat: y.y., 1957.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1434.
- Dûrî, Abdülaziz. *Bahsün fi neş'eti ilmi't-tarih inde'l-Arab*. Beyrut: y.y., 1960.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. Kahire: y.y., 1938.
- Ebû Yusuf, Yakup b. İbrahim el-Kûfî. *Kitabü'l-Harâc*. Bulak: y.y., 1302.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslam*. Kahire: y.y., 2. Basım, 1938.
- Gibb, Hamilton Alexander Roskeen. "Bed'ü't-te'lifi'n-nesrî". çev. Salahaddin el-Müncid. *el-Müntekâ min âsâri'l-müsteşrikîn*. haz. Salahaddin el-Müncid. 127-137. Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1955.
- Hamevî, Yakut. *İrşadü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb*. Bağdat: y.y., 1964.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadî. *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*. Haydarâbâd: y.y., 1357.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadî. *Tarihu Bağdad*. b.y.: y.y., ts.
- Hatîb, Muhammed Acâc. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: y.y., 1963.
- Horovitz, Josef. *el-Meğâzi'l-ûlâ ve müellifühâ*. çev. Hüseyin Nassâr. Kahire: y.y., 1948.
- Hüseyin, Muhammed Kâmil. "Mukaddime". *Muvatta*. mlf. Malik b. Enes. Kahire: y.y., 1951.
- Hüseyin, Muazzam. "Mukaddime", *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, mlf. Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri, Kahire: y.y., 1937.
- İbn Beşküvâl, Ebu'l-Kasım Halef b. Abdilmelik. *es-Sıla fi tarihi eimmeti'l-Endelüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve udebâihim*. thk. İzzet el-Attâr el-Hüseynî. Kahire: y.y., 1955.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman. *el-Muntazam fi tarihi'l-ümem ve mülûk*. Haydarâbâd: y.y., 1357.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-tarih*. Kahire: Müniriyye, 1357.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin. *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb*. Kahire: y.y., 1356.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. Kahire: y.y., 1934.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. Haydarâbâd: y.y., 1325.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin. *Vefeyâtü'l-a'yân*. b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay. *Şezerâtü'z-zeheb*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Şihabeddin. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: y.y., 1932.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Şihabeddin. *İhtisaru ulûmi'l-hadis*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: y.y., 3. Basım, ts.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali. *el-İkmâl fî refî'l-irtiyâb ani'l-mü telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî. Haydarâbâd: y.y., 1963.
- İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed. *Lisanü'l-Arab*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub. *e-Fihrist*. nşr. Gustav Flügel. Leipzig: y.y., 1872.
- İbnü's-Sâbûnî, Ebû Hâmid Cemaleddin Muhammed. *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl fî'l-ensâb ve'l-esmâ ve'l-alkâb*. nşr. Mustafa Cevad. Bağdat: y.y., 1957.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kebîr*. Leiden: y.y., 1940.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müsteofi ba'de'l-vâfi*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1956.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *es-Sahih*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1955.
- Nasr b. Müzâhim. *Vak'atü Siffîn*. Kahire: y.y., 1382.
- Râzî, İbn Ebû Hatim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarâbâd: y.y., 1953.
- Rosenthal, Franz. *İlmü't-tarih inde'l-Müslimîn*. çev. Salih Ahmed el-Alî. Bağdat: y.y., 1963.
- Safedî, Ebu's-Safâ Halil b. İzzeddin. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. b.y.: y.y., ts.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. b.y.: y.y., ts.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. D. S. Margoliouth. Leiden: y.y., 1912, Tıpkıbs.
- Suyutî, Celaledin. *eş-Şemârih fî ilmi't-tarih*. nşr. C. F. Seybold. Leiden: y.y., 1894.
- Suyûtî, Celaledin. *Tedribü'r-râvi*. Kahire: y.y., 1959.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed. *Tabakâtu's-süfiyye*. thk. Nureddin Şureybe. Kahire: y.y., 1953.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: y.y., 1940.
- Taberî, İbn Cerir. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*. Kahire: İstikâme, 1939.
- Taberî, İbn Cerir. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*. thk. Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: y.y., 1960-1970.
- Wellhausen, Julius. *ed-Devletü'l-Arabiyye ve Sukûtuhâ*. çev. Yusuf el-Uş. Dimaşk: y.y., 1956.
- Zehebî, Şemseddin. *Mîzânü'l-i'tidâl*. Kahire: y.y., 1325.
- Zehebî, Şemseddin. *Tarihu'l-İslam*. Kahire: y.y., 1369.
- Zehebî, Şemseddin. *Tezkiratü'l-huffâz*. Haydarâbâd: y.y., 1333.